

Kitap Tanıtımı ve Tenkitler

Milel ve Nihal, 15 (1), 2018

doi: 10.17131/milel.436845

Şinasi Gündüz, **İslam ve Sâbiilik**

(Hikav Yayınları, İstanbul, 2018), 216 s.

Ülkemizde gnostik gelenekler konusunda yetkin çalışmalara imza atan ve gnostik düşüncenin akademik çevrelerde bilinmesini sağlayan Şinasi Gündüz, son kitabıyla hem gnostik bir gelenek olarak Sâbiiliğin temel hareket noktalarını arz etmekte ve hem de İslam'la bir karşılaştırma yaparak oryantalist iddiaların sağlam bir zemine oturmadığını açık etmektedir. Gündüz'ün *İslam ve Sâbiilik* başlığıyla kaleme aldığı bu çalışma başta konuya ilgi duyan genel okur kitle-sine hitap etmektedir. Bununla birlikte özellikle ilahiyat alanında bu hususta araştırma yapan akademisyenlere konuya ilişkin doğru bilgiyi vermeyi hedeflemektedir. Müellif, oryantalistlerin iki gelenek arasındaki benzerlik iddialarını ve pozitivist perspektifi tartışmaya açmaktadır. Bunu yaparken de her iki dinî geleneğin temel kaynaklarından hareket ederek konunun daha iyi anlaşılması açısından karşılaştırmalı bir yöntem uygulamaktadır.

Batılı Oryantalist bakışın İslam'a köken arama iddiasını ve bu bağlamda Sâbiiliğin referans noktası görülmesi savını tartışmaya açan müellif, eserin girişinde Sâbiî geleneği hakkında genel bir tanıtıma yer verir. Sonrasında İslam'ın ortaya çıktığı dönemi ve Sâbiiliğin nasıl algılandığı konusunda kısa bilgiler vererek okuru, sonraki bölümlerdeki detaylı incelemelere hazırlar. Ayrıca çizgisel tarih anlayışını eleştiren ve İslam söz konusu olduğunu Hz. Âdem'den itibaren başlayan bir sürece temas eden Gündüz, döngüsel bir tarihin varlığına işaret eder. Bu noktada peygamberlerin yaşamlarını örnek vererek benzer hadiselerin tarihsel süreç içerisinde yaşanmasını döngüsel bir süreç olarak takdim eder. Söz gelimi Kur'an-ı Kerim'de önceki milletlere farz kılınan kimi hususların Müslümanlar için de farz kılınmasının buna delil olduğunu ifade eder (s. 13-25).

Yedinci yüzyılın başlarında Mezopotamya bölgesinde hayatlarını sürdüren ve Kur'an-ı Kerim'de sadece üç ayette ismi zikredilen Sâbiîler, erken dönemlerden itibaren İslam kaynaklarında bahse konu olmuştur. Bu bağlamda eserin birinci bölümünde Sâbiîlerin Müslümanlar tarafından tarihsel süreçte nasıl algılandığına değinen Gündüz, Sâbiîlerin, az çok bilinir bir topluluk olduğuna işaret eder. Bununla birlikte konuya ilişkin muğlak hususların varlığının İslam tarihi boyunca bir tartışma zeminine dönüştüğünü düşünür. Yazar, Sâbiî kavramının erken dönemlerde Arapça bir köken arama çabası neticesinde *saba'a* yani "dinden dönen kimse" şeklinde anlaşıldığını, ancak tarihsel süreç içerisinde Sâbiî kavramının Sâbiîlerin orijinal dili olan Mandence'deki "vaftiz olma" ve "yıkama" anlamına kavuştuğunu belirtir. Hz. Peygamber'in Mekkeli müşriklere muhalefet bağlamında Sâbiî olarak nitelenmesine karşın, onun Sâbiî düşüncesini paylaştığının ileri sürülmesini sakıncalı görür. Yazarın, tanrı kavramı bağlamında tevhid ilkesi ile Sâbiî gnostik düalitesi arasındaki mutlak farklılığa işaret etmesi dikkat çekici ve yerinde bir tespittir (s.33-38).

İslam tarihinde Sâbiîliğe ilişkin iki farklı dönemin varlığına temas eden Gündüz, Halife Me'mun dönemini bir kırılma noktası olarak belirler. Buna göre hicretten sonraki ilk iki yüzyıl boyunca Sâbiîliğin, Yahudi ve Hıristiyan gelenekleri arasında bir konuma sahip olduğu, güçlü bir melek inancına, beş vakit namaza yer verdiği ve müntesiplerinin Zebur okuduğu İslam kaynaklarında sıklıkla zikredilmiştir. Güney Mezopotamya'da yer alan Sevad arazisinde yaşadıkları nakledilmiştir. Gündüz, Sâbiî kutsal metin literatüründen hareketle erken dönemdeki bu bilgi kırıntılarının çoğunluklu Sâbiî geleneğiyle uygunluk arz ettiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca yazar, Sâbiîlerin dışı kapalı bir toplum olmaları hasebiyle bu geleneğe ilişkin yanlış bilgilerin varlığının yadsınamayacağına da işaret eder (s. 38-50).

Erken dönem İslamî kayıtların Sâbiî geleneğindeki izdüşümlerini açığa çıkaran müellif, Halife Me'mun döneminde Harran ve civarında yaşayan Harranîlerin çeşitli nedenlerle kendilerini Sâbiî olarak adlandırmalarını, Müslüman yazarların algısında büyük bir kırılmaya yol açtığını dile getirir. Zira yazar, putperest bir kimliğe sahip olan Harranîlerin, Sâbiî nisbesini kullanmaları nedeniyle İslam kaynaklarında Sâbiîlerin iki gruba ayrıldığını ve böylelikle gnostik düaliteyi önceleyen Sâbiî geleneğinde söz konusu edilmeyen Ay tanrısı Sin inancı, gezegen kültü ve benzeri anlayışların

Sâbiîlikle ilişkilendirildiğini ifade eder. Bu noktada İslam kaynaklarının konuya ilişkin nakillerini, Sâbiî geleneğinin tarihsel süreci ve doktrinel yapısıyla karşılaştırır ve uyuşmayan kimi hususların özellikle Halife Me'mun sonrasında söz konusu edildiğine işaret eder. Harranîlerden farklı olarak Sâbiîliğin gezegenleri kötü karakterli varlıklar olarak tanımladığını dinî metinlere atıfla zikreden müellif, 20. yüzyılın başlarına kadar İslam dünyasında Sâbiîlerin yıldız tapınlar olarak bilinmelerinin altında bu hususun yattığını düşünür. Nitekim Gündüz, bu algının ne denli süreklilik arz ettiğini bir örnekle destekler. Buna göre 20. yüzyılın başlarında Sâbiîlerin yıldız tapıcısı olduklarını iddia eden Müslüman bir yazarın Sâbiî cemaatinin ileri gelenleri tarafından mahkemeye verilmiş ve neticede Sâbiîlerin lehine bir sonuç çıkmıştır. (s. 29-30, 51-70, 176-188).

Karşılaştırmalı bir bağlamı esas alan eserin ikinci bölümünde Sâbiîlerin nazarında İslam ve Müslümanların nasıl algılandığı bahse konu edilir. Ayrıca polemik metinleri üretmenin yanı sıra Sâbiîliğin kimi İslamî motiflere yer verdiği de burada ele alınır. Sâbiîlerle ilk temasın Irak bölgesinin fethiyle sağlandığını ifade eden Gündüz'e göre, erken Sâbiî metinlerinde İslam fetihleri olumsuz bir imaja sahip olsa da, şiddetli bir karşı duruştan söz etmek mümkün değildir. Ancak ilerleyen süreçte Sâbiî metinlerinin İslam ve Müslümanları dünyanın sonuna ilişkin olumsuz eskatolojik tablonun ana figürleri halinde görmeye başladığı zikredilir. Müellif, fetihten sonra giderek artan Müslüman nüfusu, Müslüman idarecilerin kimi yanlış uygulamalarını, Sâbiîlerin yaşam alanlarının giderek kısıtlanmasını ve cemaat içinde din değiştirmenin hız kazanmasını olumsuz yönde düşünen bakışın arka planındaki gerekçeler arasında sayar. Sâbiî kutsal metinlerinde dünyanın sonunun yaklaştığı, kötülüğün giderek arttığı bu Arap (Müslüman) çağında bir apokaliptik beklentinin tebarüz ettiğine değinir. Müellife göre İslam'ı kılıç dini ve Müslümanları kötülüğün temsilcisi olarak tasvir eden dinî edebiyat, bu süreci çok da uzun sürmeyecek "Muhammed'in Çağı" olarak nitelendirir ve Hz. Muhammed'i yalancı peygamberlerin sonuncusu olarak görür (s. 75-88). İslam ve Müslümanlar konusundaki bu olumsuz tablonun yanı sıra bir etkileşimin varlığına atıfta bulunan yazar, Allah, Yahya, Zekeriya, mescit ve mihrab gibi kimi İslamî kavramların kullanıldığına işaret eder. Bunun yanı sıra kimi ayetlerdeki benzetmelerin de Sâbiî dinî edebiyatında yer aldığını örnekleriyle gösterir (s. 90-96).

İslam ve Sâbiîliğin temel referans noktalarının karşılaştırmalı olarak verildiği eserin üçüncü bölümünde özellikle din, tarih ve insan anlayışları üzerinden konu ele alınır. Gündüz, Allah'ı mutlak otorite kabul ederek tevhid düşüncesini merkeze alan bir dinî gelenek olarak takdim ettiği İslam'ın, kesin bir şekilde gnostik düalitenin hâkim olduğu Sâbiîlikten ayrıldığını zikreder. Nitekim gnostik düşüncenin iyi ve kötü olmak üzere iki farklı gücün egemenliğinden söz etmesi, maddi âlemin mutlak kötülüğüne atıfta bulunarak buradan kurtuluş için bir kurtarıcı motifine yer vermesi, Sâbiîliğin gnostik temellerini açığa çıkarır. Bu açıdan İslam'daki din ve seçilmişlik kavramlarına temas eden müellif, dini insan yaşamının tamamına hitap eden bir olgu olarak tanımlar. Böylelikle dinî emir ve yasakların yerine getirilmesinin kurtuluş için yeterli görüldüğünü ifade eder. İşte tam da bu noktada seçilmişliğin İslam'ın gereğini yerine getiren bütün Müslümanlar için söz konusu olduğunu dile getirir. Yazarın özellikle seçilmişlik hususuna referansla konuyu ele almasının altında yatan gerekçe ise gnostik geleneklerdeki seçilmişlik fikrinin belirleyiciliğidir. Zira Sâbiî geleneğinde gnosisin/tanrısal bilginin belli bir zümreye/Sâbiîlere has olduğu ve bunun dışında kâlanların buna erişemeyeceği fikri esastır. Bu hususu detaylı bir şekilde ele alan Gündüz, din kavramının Sâbiîlikteki karşılığını detaylandırır (s. 101-121).

Gündüz, dinî öğretilerin muhatabı olan insan unsurunun ne'liği, nasıl ve niçin var olduğu ve tanrısal âlemle ilişki düzlemi hakkında genel bir perspektif çizerek her iki dinî geleneğin temel tezlerine temas eder. Bu açıdan iki gelenek arasındaki köklü farklılıklara atıfta bulunur. Ona göre İslam söz konusu olduğunda insan "yeryüzünde bir halife" olarak görülür. Bu ise insanın kendi başına iyi ve kötü arasında tercihte bulunma özgürlüğüne sahip olmasıdır. Madde ve mana boyutuyla bir bütün olarak Allah tarafından yaratılan insanın kullukla sınırlanan bu özgürlük alanı, emir ve yasaklarla şekillenir. İslam'ın bu tanrı-insan ilişki düzlemine karşın gnostik geleneklerin oldukça farklı bir insan anlayışına sahip olduklarına işaret eden müellife göre bu gelenekler insanı parçacı bir anlayışla madde ve mana/ruh/ışık olmak üzere düalist bir yapıyla ele alır. Öyle ki maddi âlemin kötülüğü esasına dayanan bu düşünce, yeryüzüne ışık âleminde daha doğrusu tanrısal âlemden düşen ve karanlık güçlerce hapsedilen ışık unsurlarını bahse konu edinir. Bu ise insan söz konusu olduğunda onun, kötü olan maddi beden ve mutlak iyiden neşet ederek bu bedende tutsak olan ışık parçacığının bir

araya gelmesiyle oluşmasına işaret eder. Bu yaratma eyleminin sahibi ise tanrı değil düşmüş bir ışık unsurudur. Gündüz, gnostik düşüncedeki bu parçacı anlayışın ve iyi-kötü arasındaki çekişme ve çatışmanın, insan yaşamına yansıdığını ve insanların iki güç arasındaki konumlarının/durumlarının onların kurtuluş planına atıfta bulunduğunu ifade eder. Bu kurtuluş ise Sâbiî geleneğinde ilahi takdirle mümkündür ve bu açıdan Sâbiî bir anne ve babadan doğmuş olmak, kurtuluş planına dâhil olmanın en temel koşuludur. Bu bağlamda yazar her iki dinî geleneğin insan anlayışının, tarih algısının şekillenmesinde etkin rol aldığına değinir. İslam'ın tarih algısını, Allah'a kulluğun gerçekleştiği zemin olarak gören Gündüz, tevhid ve şirk mücadelesinin sahnesi olarak tarihi anlamlandırır. Gnostik bir gelenek olarak Sâbiîlik söz konusu olduğunda ise iyi ve kötü unsurların aktif mücadele alanına dönüşen tarih, iki âlem arasındaki temasın başlangıcı ve sonuna yönelik aşamalı bir plan olarak tebarüz eder. Seçilmişlerin daha doğrusu Sâbiîlerin etrafında şekillenen tarih, tutsak bedenlerden ruhların kurtuluş süreci olarak belirir. Müellif, Sâbiî düşüncesinde giderek kötülüğün lehine dönen bu aktif mücadele döneminin sonunda ilahi bir müdahalenin geleceğini nakleder (s. 122-152).

Gündüz, eserinin son bölümünde İslam'a köken arama çabalarının Sâbiîlikte ilişkili boyutuna temas eder. Nitekim İslam'ın ortaya çıktığı andan itibaren, Hz. Muhammed'in bunu Yahudi ve Hıristiyan geleneğinden devşirdiğine ve bu noktada birçok kişiden topladığı bilgileri bir araya getirdiğine dair iddialar gündeme getirilmiştir. Modern dönemlerde de Batılı oryantalistlerin bu iddia ve uydurmaların peşine düştüğü görülmüştür. Yukarıda ifade edildiği gibi, Yahudi-Hıristiyan geleneğinden köken bulma savlarına kısaca değinen müellif, Sâbiîliğin İslam'ın kökeni oluşuna ilişkin mesnetsiz ve önyargılı iddiaları eleştirir. Bu noktada hanîf olan Hz. İbrahim'in esasında Sâbiî olduğu iddiasını ele alan yazar, konuyu etraflıca değerlendirerek "hanîf" kavramının anlam havzasının buna müsaade etmediğini ve Hz. İbrahim'in tarihsel olarak Sâbiîlikle ilişkilendirilemeyeceğini delillendirir. Bu iddiaların herhangi bir dayanağının olmadığı ve bilimsel bir zemine oturmadığını zikrederek, pozitivist indirgemeci bakış açısını tenkit eder (s. 154-176).

Gündüz'ün bir bütünlük içinde karşılaştırmalı olarak İslam ve Sâbiîliğin tartışmalı konularını ele aldığı *İslam ve Sâbiîlik* çalışması, her iki dinî geleneğin ana kaynaklarının eserde kullanımı açısından

oldukça dikkat çekicidir. Böylelikle yazar, erken dönemlerden itibaren ortaya çıkan bilgi yanlışlıklarını gidermekte ve özellikle Sâbiî geleneğinin dinî edebiyatına vukûfiyetini maharetli bir şekilde kitabında yansıtmaktadır. İslamî literatürde Sâbiîlik hususundaki nakillerin nesnel bir şekilde yeniden ele alınmasını sağlayacak bu eserin, başta genel okur kitlesi olmak üzere özellikle din araştırmalarına ilgi duyanlar ile lisans ve lisans üstü ilahiyat öğrencileri için bir referans kitabı olduğu belirtilmelidir. Ayrıca kitap temel İslam bilimleri alanında araştırma yapan akademisyenlere farklı görüş alanı açması sebebiyle de dikkat çekmektedir. Özellikle bu eserin, tefsir ve hadis alanında araştırma yapan akademisyenlerin yerleşmiş tanımların yanı sıra Kur'an'ın doğru anlaşılmasına dair farklı perspektifleri de görmelerine vesile olacağını düşünmekteyiz.

Doç. Dr. Mehmet ALICI
Mardin Artuklu Üniversitesi,
İslami İlimler Fakültesi

Milel ve Nihal, 15 (1), 2018
doi: 10.17131/milel.436848

Yasin Meral, **Sâmirî'nin Buzağısı**,
(Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 160 s.

Kur'an-ı Kerim kıssalar hususunda büyük oranda Kitab-ı Mukaddes'le ortak bir zemini paylaşmaktadır. Hz. Adem'in cennetten kovuluşu, Hz. Nuh'un tufanı, Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmeye çalışması, Hz. Musa'nın İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarması veya Hz. İsa'nın doğumu her iki kutsal kitabın ele aldığı konulardır. Ancak farklı bir anlatım söz konusu olduğunda Kur'an-ı Kerim, tuhaf bir şekilde güvenilirliği tartışma konusu olan Kitab-ı Mukaddes'teki bilgiler kullanılarak eleştirilmektedir. Bunun yanında İslam geleneğinin Kur'an'ı Kerim'in sessiz kaldığı hususlarda kıssaları bir bütün